

“TOPRAK BAŞA, BAŞ TOPRAĞA” TARİHİ BİR TÜRK KARGIŞININ KLASİK TÜRK ŞİİRİ’NE YANSIMALARI

“Earth Upon The Head, The Head Under Earth” Reflections of a Historic Turkish Curse on Classical Turkish Poetry

Doç. Dr. Ozan YILMAZ*

ÖZ

Klasik Türk şiirinin yüzyıllara yayılan ortak kelime kadrosunda atasözü, deyim, alkış ve kargış gibi sözlü gelenek unsurları önemli bir yer tutar. Şiiri sözlü gelenekle buluşturan bu tür yapılardan biri de “toprak başına” kargışıdır. XII. yüzyıldan itibaren yazılı örneklerine rastlanan bu kargışın yayılma sahasını, hem Türkçe hem de Farsça edebi metinlerle takip etmek mümkündür. Genel olarak kargışın kullanımı, Türklerde “toprak başına”, İrani dilde ise “hâk ber-ser” ve “hâk ber-fark” şeklindedir. XII. yüzyıldan itibaren şairler, bir varlığın belaya uğramasını, âciz kalmasını, üzülmesini, yok olmasını, ölmesini veya ölümden beter olmasını dilemek ve bir şeyi kınamak için “toprak başına” kargışını seçmiş, somut ya da soyut çeşitli nesnelere bu kargış vasıtasıyla ilenmişlerdir. Ne var ki, kargışın Türkçedeki kullanımı sadece “toprak başına” şekliyle sınırlı değildir. Türkçenin uzun bir süre hüküm sürdüğü Anadolu, Balkan, İran ve Çağatay sahası dâhil olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyada, bazı kelimelerin yer değiştirmesi suretiyle meydana gelmiş, yakın söyleyişli fakat aynı anlamlı başka kargışlar da vardır. Söz konusu kargışlarda, kelime değişimi yahut eş anlamlı kullanımların ortaya çıkması gibi durumlar meydana gelse de anlam hep aynı kalmaktadır. Bu makalede, öncelikle “toprak başına” kargışının anlam dünyası ele alınacak, kargışın Farsçadaki varlığına kısaca değinildikten sonra Klasik Türk şiirine yansımaları örneklerle gösterilecek, yine örnekler üzerinden söyleyişçe yakın, anlamca aynı diğer ifade biçimleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Toprak başına, kargış, etkileşim, Klasik Türk Şiiri, Klasik Fars Şiiri.

ABSTRACT

Within collective vocabulary of historic classical Turkish poetry, oral tradition components such as proverbs, idioms, blessings and curses occupy major position. One of these structures that brings together poetry with oral tradition is “toprak başına (earth upon the head)” curse. It is possible to trace the origins of this curse whose written forms trace until 12th century, in both Turkish and Persian literary texts. The common use of curse is as “toprak başına” in Turkish language and “hâk ber-ser” and “hâk ber-fark” in Persian language. With the arrival of 12th century poets started to take “toprak başına” curse to imprecate something or to pray for the collapse, poverty, annihilation, extinguishment, death or to get caught with something even worse than death, to harshly condemn and through this specific curse they imprecated several physical or abstract objects. However, in Turkish language the use of curse is not limited to the form “toprak başına” alone. Throughout a vast geography spreading from Anatolia, Balkans, Persia and Chagatay territory where Turkish language dominated for long, there are other curses formed by translocation of certain words that imply similar phraseology yet mean the same message. In these curses the meaning always remains the same despite employment of word translocations or emergence of synonymous uses. In present article the initial step shall be exploring semantics of “toprak başına” curse. Subsequent to briefly touching Persian version of this curse its reflection on Classical Turkish poetry shall be demonstrated via examples and through examples other forms of this expression similar in phraseology but same in meaning shall be covered.

Key Words

“Toprak başına (earth upon the head)”, curse, interaction, Classical Turkish Poetry, Classical Persian Poetry.

* Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, oyilmaz@sakarya.edu.tr

Giriş

Hayatın iyi ve kötü yanlarını çeşitli olaylarla tecrübe eden insanoglu, duygularını dile getirirken birtakım ifade araçları kullanır. Sözlü gelenek sayesinde nesilden nesile aktarılan, her biri belirli bir işlevin parçası olan bu ifade biçimleri, aynı zamanda birer kültür taşıyıcısıdır. Atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış sözlerin yanı sıra, belirli bir duygu yoğunluğunu ifade eden, insandan insana yöreden yöreye söyleyiş değişikliği gösteren, buna rağmen “ortak bir miras”ın izlerini taşıyan sözler vardır. Kabullemesi oldukça zor olan ölüm gerçeği karşısında insanoglundun yaşadığı duygu yoğunluğu, “ağıt”larla söze dökülürken, iyiliği istenen insanlar için söylenegelen “alkış (dua)”lar birbirine yakın söz kalıpları etrafında şekillenmiştir. Yine bazı kalıp sözler vardır ki bilhassa güçlülere fiili karşılık vermenin mümkün olmadığı durumlarda, doğrudan muhatabın kötülüğünü, âcizliğini hatta ölümünü istemektedir.¹ “Kargış (beddua)” adıyla bilinen bu sözlerin, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Öyle ki yeryüzünde “kötü dilek” anlamına gelen kargışı tanımamış ve kullanmamış insan topluluğu yoktur (Akalin 1990: 50).

“Beddua”, Farsça “kötü” anlamına gelen “bed” ile Arapça “dua” kelimelerinin ortaklığı sonucu meydana gelmiş bir yapıdır. Lügatte, “birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme, ilenme, ilenç, kargış (TDK 2012)” anlamlarına gelen beddua, bir edebiyat terimi olarak, “Çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren kalıplaşmış sözler”dir ve “kargış, karış, ilenç, ah, lanet, be-

dat” gibi isimlerle anılmaktadır (Kaya 2001: 22). “İlenmek” anlamına gelen “kargamak” fiilinden türemiş “kargıç etmek, kargımak, kargış dökmek, kargış etmek, kargalmak, kargışlamak, karış etmek, karış vermek, karkışlamak, karkış tökmek, karvuş etmek, karvuşlamak (Derleme Sözlüğü 2009: IV, 2659)” gibi söz yapıları halk ağzında yaşamaya devam etmektedir.

Kargış-edebî metin ilişkisi epey eskiye dayanır. Türk edebiyatının nazım ve nesir örnekleri incelendiğinde, hatırı sayılır bir “kargış edebiyatı”yla karşılaşılır. Resmî belgelerde de durum farklı değildir. Çeşitli dönemlerde kurulmuş vakıflara ait vakfiye ve benzeri belgelerde alkıştan daha çok kargışın yer aldığı görülür (Ateş 1983: 34). Türk halk şiiri, başlangıcından günümüze değin, kargış kullanımı bakımından bir hazine konumundadır (Kaya 2001).² Bununla birlikte Klasik Türk şiiri metinlerinin, kargış muhtevası bakımından Türk halk şiirini aratmayacağını söylemek hiç de yanlış olmaz. Nitekim divan ve mesnevi sayfalarına farklı söyleyişlerle yansımış pek çok kargış vardır (bkz. Kazan 2009). Münacaatlarındaki içten yakarışlara, kasidelerindeki dualara bakıldığında “hep iyiyi ister” gibi görünen klasik şâirler, yeri geldiğinde öfkelerini dışa vurmak üzere ağır kargış ifadeleri kullanmaktan çekinmezler. Şâir kargışlarının merkezinde, sevgiliye ulaşma yolundaki engelleri ve sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilen/benzemeye çalışan birtakım nesnelere kınama vardır. Bu kargışlar, çoğu zaman kargış okunan kişinin elden ayaktan düşmesi, âciz kalması, belasını bulması yönündedir. Günümüzde hâlâ kullanılmakta olan “toprak başına” da bu tür kargışlar arasındadır.

1. “Toprak Başına” Kargışı

Türk kültürü, toprak ve ölümü bir araya getiren pek çok ritüel ve inanışa sahiptir. Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde toprak; ölümü düşündüren ön belirtiler, ölüm sırasının gelmesi ve yas kavramları etrafında şekillenmiş birtakım çağrışımlarla iç içedir (Eren 2012: 260-268). Hâliyle toprağın bir kargış içinde kullanılması, ölümle olan bu ilişkisinin doğal bir sonucudur. Toprağın doğrudan ölüme davet çıkaran bir çağrışım biçimi de “toprak başına” kargışıdır. Tarihî metinlerde geçen “toprak başına” kargışı, bir yönüyle, günümüzdeki “yerin dibine batsın” ve “yazıklar olsun” kargışlarıyla aynı anlamı karşılar. İnsanlık kadar eski “toprak” kavramı, “başına” ibaresiyle birleşerek, “bir kimse-nin belaya uğramasını, yokluk içine düşmesini, âciz kalmasını, ölmesini, hatta ölümden beter hâle gelmesini istemek” anlamına gelen bir kargışa dönüşmüştür. “Baş” ve “toprak” kelimelerinin, başka kelimelerle birleşerek meydana getirdiği çeşitli kargış kalıpları vardır. İnsana atıf yapılan kargışlar arasındaki “baş” kelimesiyle meydana getirilmiş “âlem başına yığtıla, âlem başına yıkıla, bana ettiklerin başına gelsin, baş aşağı gelesin, başı yastık görmesin, başın belalardan eksik olmasın, başın darala, başın kesile oğul, başın kopsun, başın taş dokuna, başın ucunda ak duman görmeyesin, başın ömrünü yiye, başın tenesire gele, başına ateş yağa, başına baykuş tünensin, başına bit düşsün, başına him (temel) taşı düşsün, başına kuş konsun, başına taş yağsın, başına benim kadar taş düşsün, başına kara gele, başına yumruk kadar taş düşsün, başına mezar taşı dikile, başına taş yağa, başını yesin, başını bağrını yiyesice, bir deliğe sığan başın dünyaya sığmasın, başına

kül elene, başına yıldırım düşe, başını taşlara vurasin, başını yitiresin, başının derisini yüzeler, başsız kalasin, bela başına olsun, kocaman taşlar düşsün başına, millet başına üşüşe seyrine baka, o başını toprağa koyayım, sünger düşsün başın yarılсын, ummadığın taş başını yarsın” gibi kargışlar vardır (Çiftöğlü 2009: 9-10). “Toprak” kelimesinin geçtiği bazı kargışlar da şöyle sıralanabilir: “Allah seni insan yerine toprak yaratsaydı, duvağını toprak öpe, elini altına atasın toprak gele, gözüne toprak gele, kara topraklar altına gir, toprağına gidesin, toprak gözüne, toprak gözünü doyursun, toprak koyayım babanın başına, üç günde toprak olasin, sırrını toprak örtsün, yaşın toprakta sayıla, topraklara sarılasın vb. (Çiftöğlü 2009: 53)”.

“Toprak başına” kargışı, günümüzde Anadolu’nun bazı yörelerinde varlığını sürdürmektedir. Muğla yöresinde kadınların, kendilerine ihanet eden sadakatsiz kocaları için ettiği kargışlardan biri “topraklar başına inşallah” şeklindedir (Büyükokutan 2009: 260). Diyarbakır kargış örnekleri arasında, kadınların kız ve erkek çocukları için söyledikleri “toprak başan ola” ifadesine rastlanırken (Cihan vd. 2009: 274), Ardahan yöresinde “toprak başına (Demirci 2009: 294)”, Sivas yöresinde “toprak başına, toprak gözünü doyura (Üçer 2009: 307)”, Bitlis yöresinde ise “toprak başan oğul (Duvarcı 2009: 335)” biçimleri görülür. Ayrıca kargışın “toprak başan, toprak başına ola” biçimlerinin kullanıldığı Van gölü havzasında üç avuç veya biraz toprağın alınıp, ölenin cesedine, gözlerine veya kefeninin üzerine atılması, bununla da ölen kişinin dünyalık hırslarının artık sona erdiğine gönderme yapılması (Eren 2010: 190), “toprak başına” kargışının işlevi ve

mahiyeti açısından dikkate değer bir uygulamadır.

“Toprak başına”, hem Türk hem de Fars şiirinde kullanılmış ortak bir kargaştır.³ Bu durumu, farklı toplumlardaki ortak kültür unsurlarının sebeplerini gösteren “yayılma kuramı” ile açıklamak mümkündür (Ekici 2007: 103-104). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, bu kargaşa yakından ilgisi olan “başına toprak saçmak” deyimini için şu tespitte bulunur:

“Başına toprak saçmak, yani ‘büyük bir üzüntü duymak’, Türk kavimlerinde görülen çok yaygın bir deyim idi. Fakat aynı deyiş, Fars edebiyatında da vardır. İranlılar bu deyim, daha çok, ‘büyük bir felaketin geldiğini haber vermek’ için kullanırdı. Fakat bu sözü, kimin kimden aldığı meselesi bizce pek önemli değildir. Nihayet her iki kavim de insanoğlundan gelmekte idi (Ögel 2000: II, 64).”

Kanaatimizce anlam genişlemesine uğrayan yapı, özellikle Türkler tarafından kargaş olarak kullanılmaya başlamış, iki kültür arasındaki etkileşim sonucu her iki sahada da yaygınlaşmıştır.

2. Klasik Fars Şiirinde “Toprak Başına (hâk ber ser/hâk ber fark)”

Farsça lügatlerde kinaye yoluyla “muhtaç, âciz ve belaya uğramış olmak” (Dihhudâ 2006), “üzüntü, felaket, sıkıntı, düşkünlük, âcizlik; kederli, ölü” (Steingass 1998: 441) anlamlarına gelen “hâk ber-ser” ifadesi, “kerden (yapmak, etmek, eylemek)” ve “şüden (olmak)” yardımcı fiilleriyle birleşmiş, “hâk ber-ser kerden” ve “hâk ber-ser şüden” şekliyle “bir felaketi haber vermek, âcizlik göstermek, büyük üzüntü duymak, ölmeyi istemek” (Dihhudâ 2006) anlamlarını

karşılamaştır. Vullers, Farsça-Latince etimolojik lügatinde “hâk be-der” ve “hâk ber-ser” yapılarını aynı başlık altında değerlendirerek, bu ifadeler için “yoksulluk, düşkünlük, sıkıntı, ölüm” (Vullers 1962: I, 643) anlamlarını vermiştir. Buna göre “başına toprak saçmak/başına toprak koymak” deyimini⁴ üzüntü duymayı, bir sıkıntıda olmayı bildirirken, “toprak başına” kargaşı, karşındakinin belaya uğramasını ister. İranlı şâirler “toprak başına” anlamında “hâk ber-ser” ve “hâk ber-fark” ifadelerini kullanır. Firdevsî’nin (ö. 1020) *Şehnâme*’sinde “hâk ber-ser” kargaş şeklinde görülmez, ancak “hâk ber-ser şüden” ifadesinin “üzüntü bildirme” anlamıyla geçtiği örnekler vardır.⁵ “Hâk ber-ser” kalıbının kargaş (nefrîn) olarak tespit edebildiğimiz ilk yazılı örneği Gazne dönemi şâirlerinden Hakîm Senâyî-i Gaznevî’nin (ö. 1131) divanıdır. Bundan sonra kargaş, Sultan Sencer dönemi (1118-1157) şâiri Enverî’den (ö. 1189?) başlayarak Hakânî-i Şirvanî (ö. 1199), Feridüddin-i Attâr (ö. 1230), Emîr Husrev-i Dihlevî (ö. 1325), Hâcû-yı Kirmanî (ö. 1352), Hâfız-ı Şirazî (ö. 1389), Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376), Kemâl-i Hocendî (ö. 1400), Hilalî-i Çağatayî (ö. 1529) ve Bîdil-i Dihlevî (ö. 1720) gibi çoğu Türk kökenli olan yahut Türk sultanları himayesinde yetişmiş şâirlerin şiirlerinde yer alır. Farsça yazan şâirler, “hâk-ber ser” ve “hâk ber fark” yapılarıyla felek, nefis, baş ve gözün yanı sıra birtakım soyut kavramlara ilenmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, XII. yüzyılda Senâyî-i Gaznevî, *“Güzellikler arasında kötüyü tanımayan kimsenin daima toprak başına olsun!”*⁶ derken Enverî, *“Hep bunu söylemekte bunu yapmaktayım: Bu dönen gökkubbenin toprak*

*başına!*⁷ diyerek feleğe kargış okur. Hâfız-ı Şirazi, “(Ey saki) Şarap ver! Ne zamana dek bu gurur yeli!? Hayırsız işler yapan nefsin toprak başına!”⁸ deyip kendi nefesine kargış okumuş, Kemâl-i Hocendî ise, “altını gümüşü toprağa geri götürüp gümüş çeneli (dilber)lerle yemeyen kimselerin toprak başına!”⁹ diyerek sevmeyi bırakıp dünya malına değer verenlere ilenmiştir.¹⁰

3. Klasik Türk Şiirinde “Toprak Başına”

Klasik Türk şiirinde “toprak başına”, genellikle düşman görülen ya da bazı davranışları uygun bulunmayan kimselere, feleğe, kişileştirilmiş birtakım nesnelere ve son dönemde sevgiliye karşı sarf edilmiş bir kargıştır. Kargışın Anadolu sahasında tespit edebildiğimiz ilk yazılı örneği Farsçadır. Mevlâna (ö. 1273), *Mesnevî*’de geçen, “din sultanı benden tama (açgözlülük) diliyorsa bundan sonra kanaatin toprak başına!”¹¹ ifadesiyle kargışa hedef olarak soyut bir kavram olan “kanaat”i seçer. Tespit edebildiğimiz ilk Türkçe örnek ise hükümdar şâirlerden Kadı Burhaneddin’e (ö. 1398) aittir. Kadı, yağmur gibi gözyaşı yağdırmayacak ve gönlü yakıp yandırmayacak bir aşkın “toprak başına” diyerek kargış okumaktadır:

Ol hevâ başına toprak ki yaşı yağmur degül

Yana gönül ile ana saçmaya nâriyyetin (Ergin 1980: 382)

II. Murad döneminin (1421-1451) ilk yıllarında yaşamış Ahmed-i Daî (ö. 1421’den sonra), kasidelerinde övdüğü devletlilerin düşmanlarına ilenmek için “toprak başına” kargışını seçer:

Kim ayagun tozına gelüp yüz sürimese

Toprak başına kellesini çün gubâr kıl (Özmen 2001: I, 16)

Düşmenün kumdan çok ise başına toprak anun

Hak ta’âlâ yer yüzünde ber-karâr itmiş seni (Özmen 2001: I, 57)

Dünya malına önem verip onun peşinde koşanlar, yani hırslı kimseler de bu kargıştan nasibini alanlar arasındadır. Kanuni dönemi şâirlerinden Sebzî (ö. ?), altını gümüşü kazanıp da sevgilinin yolunda harcamak yerine toprağa gömenlere,

Cem’ idüp harcanmadun toprak başına gencünü

Aş u nûş itmek durur ey hâce dünyâdan garaz (Pervane Beg: 290^b) diyerek ilenir.

“Toprak başına” kargışının muhataplarından biri de felektir. Çağatay sahası şâirlerinden Ali Şîr-i Nevâyî’nin (ö. 1501) gaddar ve katil feleğe ilenme sebebi, onun halkı zulüm ve acımasızlıkla katletmesidir:

Katl iyler ilni gadr ile gerdün Nevâyiyâ

Tofrak uşbu kâtil-i gaddâr başıga (Kaya 1996: 513).

Benzer şekilde Sâbit (ö. 1712), Edirneli Esad Çelebi adlı bir arkadaşının ölümüne düşürdüğü tarihte, genç yaşta vefat eden dostunun ölümü yüzünden feleği suçlar. Hazinesinin toprakta gömülü olmasına tevriyeli bir gönderme yapan şâirin, dostunu kendisinden alan feleğe “toprak başına” diye kargış okumaktan başka elinden bir şey gelmemektedir:

Öyle genci hâke kor toprak sipih-rün başına

Yirlere geçsün esâs-ı günbed-i vârûndan (Karacan 1998: 336)

Bazen de insanın kendisine ait gönül, nefis, göz ve gözyaşı gibi kavramlara kargış okunur.¹² Hemen hemen Nevâyî ile aynı dönemde yaşamış Herathlı Lutfî (ö. XV. asrın ikinci yarısı),

ateşler içinde tutuştuğu için gururunu ayaklar altına alan gönlüne öfkesini “toprak başına” kargışıyla gösterir:

Könlümge ot tutaştı bile bardı
âb-ı rûy

Toprak kilsün uşbu köngülnünki başına (Karaağaç 1997: 20)

Üsküplü Atâ'nın (ö. 1533'ten sonra) kargış okuma sebebi ise kendi gözyaşlarıdır. Şâir, sevgilinin yolunda aşkını ortaya çıkararak, böylece bir sırrı gözler önüne serip kendisine kan ağlatan gözyaşlarından intikamını “toprak başına” kargışıyla almak ister¹³:

Eşk-i gammâzum elinden nice
kan ağlamayam

Râzumu fâş eyledi yolunda toprak başına (Köksal 2012: 2243)

Doğrudan kargış okumayıp, sabrının tükenmekte olduğunu söyleyen şâirler de vardır. XVI. yüzyıl Rumeli şâirlerinden Edincikli Ravzî (ö. 1600'den sonra), sevgilinin ayağı toprağını gözlerinden sakınan sabah yeline doğrudan kargış okumaz ama ciddi bir uyarıda bulunur:

Gözlerümden sakınur hâk-i rehün
bâd-ı sabâ

O yiler onmazı gör başına toprak ister (Aydemir 2007: 298)

Nevres-i Kadîm (ö. 1761-62) ise, mezarından ot yerine ateş bitmeyecek kimsenin mezar taşına “toprak başına” yazılmasını isterken, kargışı “yazıklar olsun” anlamıyla kullanmaktadır:

Nevresâ ol türbe kim âteş degil-
dür sebzesi

Taşına bu mürdenin yaz hayf toprak başına (Akkaya 1996: II, 286)

Klasik şiirin son dönemlerinde gelenek değişim/dönüşüm yaşamış, söylen(e)meyen şeyler dile getirilmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak Fennî (ö. 1745) doğrudan sevgiliyi hedef almış, kendisini inciten, gamlı gönlünü

toprağa çeviren sevgiliye “toprak başına” diyerek ilenmiştir:

İtdüğün ta'zîr ile ey şûh toprak başına

Hâtır-ı gam-gînümi zîrâ türâb it-dün bu şeb (Demirkazık 2009: 379)

4. Klasik Türk Şiirinde Söyleyişçe Benzer Diğer Kargışlar

Kargışın Türkçedeki kelime dünyası “toprak başına” şekliyle sınırlı değildir. Türkçe-Arapça-Farsça eş ve yakın anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanılmasıyla, kargışın benzer ya da farklı söyleyiş biçimleri ortaya çıkmıştır. Klasik Türk şiiri, bu söyleyişleri içeren örneklere sahiptir. Tespit edebildiğimiz beyitlere bakılırsa, Klasik Türk şiirinde kargışın, “türâb başına, hâk başına, hâk be-ser/hâk ber-ser, taş başına, seng başına (seng ber-ser), toprak gözüne, zevâl başına” gibi söylenişleri vardır.

Türâb başına

Arapça bir kelime olan “türâb”, “toprak” anlamına gelir. Zatî (ö. 1546), aşağıdaki beytinde, kargışı “türâb başına” biçimiyle kullanmaktadır. Sevgilinin yoluna harcanmayacak ömür sermayesini hazine de olsa istemeyen şâir, böylesi bir ömrün “toprak başına” derken, Türkçe “toprak” kelimesi yerine Arapça “türâb” kelimesine yer verir:

Şol nakd-i ömr kim yoluna harc
olmaya

*Ger genc-i şâyegân ise ol başına türâb*¹⁴ (Karavelioğlu 2011: 275)

Hâk başına

Kanuni dönemi (1521-1566) şâirlerinden Muidî (ö. ?) bir beytinde, Türkçe “toprak” kelimesi yerine Farsça “hâk” kelimesini tercih etmiştir. Şâir, “sürmeyi, sevgilinin ayağı toprağı ile bir tutanın hâk-i mezellet (yer-

lerde sürünme toprağı) başına olsun” diyerek ilenir:

Bir gören kuhlî Mu’îdî hâk-pây-ı yâr ile

Göreyin olsun anun hâk-i mezellet başına (Kutluk 1989: 2, 918)

Hâk ber-ser / Hâk be-ser

Klasik Türk şâirlerinde kargışın Farsça “hâk ber-ser” şekline de rastlanır. XV. yüzyıl şâirlerinden Şeyhî’nin (ö. 1431) *Husrev ü Şîrin*’ine bir zeyl yazan Cemâlî (ö. XV. yy.), zeylinde Şeyhî’nin övgüsünü ezber etmeyecek bir dilin “toprak başına” demek için ifadenin Farsçasını tercih eder:

Ne dil k’itmez senâsî şîrin ezber

Tolu genc ise dahî hâk ber-ser (Tımurtaş 1980: II, 268)

Aynı zamanda şâirîh kimliği taşıyan Salâhî mahlaslı Salâhaddin-i Uşşâkî’nin (ö. 1783), edebe riayet etmeyip küstahça tavır göstermek üzere olan gönlüne ilenmesi “toprak başına”nın Farsçası olan “hâk ber-ser” aracılığıyla:

Hâk ber-ser ey dil-i had nâ-şinâs u bi-edeb

Vaz’-ı küstâhâneye kıldın tasaddî sen meger (Açar 2012: 157)

Nâbî (ö. 1712) ise *Hayriyye* adlı ahlakî-didaktik mesnevisinde, yüksek makam ve mevkilerde olma hırsını eleştirdiği “*matlab-ı dağdağa-i paşayî* (paşalık hırsı (sevdası) bahsi)” başlıklı bölümde, “hâk be-ser” ifadesini “böylesi çekiştirme içinde geçecek bir devlet yerin dibine batsın” anlamında kullanır:

Keşmekeşe idiser ömri güzer

Buna devlet mi dinür hâk be-ser (Pala 1989: 175)

Toprak gözüne

“Toprak başına” kargışının beyitlerde geçen bir başka söyleyiş biçimi “toprak gözüne”dir. Kargışın bu şeklinde, karşıdaki kişiye düşmanlık besle-

nip, bazen o kişinin ölmesi istenir. Nitekim Anadolu’da Tahtacılar arasında görülen bir âdete göre, “gözünü toprak doyursun” denilerek ölünün gözüne bir avuç toprak atılmaktadır (Çıblak 2002: 608). “Toprak gözüne” kargışının bu âdetle ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Sudî (ö. 1599-1600), *Gülistân Şerhi*’nde “*gözüne toprak doldurmak, bir kimseye düşmanlık ve kınama gözüyle bakmaktır*” bilgisini verdikten sonra şerh ettiği kısmın manasını “hâsılı (böyleleri için) *toprak gözüne de*” cümlesiyle bağlar (Yılmaz 2012: 760). Fatih dönemi şâirlerinden Sâfi mahlaslı Cezerî Kâsım Paşa (ö. XVI. yüzyılın ilk yarısı), sevgilinin ayağı toprağını sürme cevherine benzettikten sonra, ona “toprak” diyecek olanın “toprak gözüne” der:

Kuhlî’l-cevâhir-i kademün tütüyâ durur

Toprak anun gözine ki diye ana türâb (Morkoç 2003: 117)

Karamanlı Nizamî (ö. 1469-73), sevgilinin yolu tozundan incinecek bir gözü istememekle kalmaz, bunu kendisine dert edecek bir gözün “toprak gözüne” diyerek düşmanlığını gösterir:

Gözlerüm incine sanma yolu kumından anun

Toprag ol göze ki bunun gibi kumdan kayıra (İpekten 1974: 220)

Kargışa bu şekliyle Çağatay sahasında da rastlanır. Özbek hükümdarı Ubeydullah Han (ö. 1539) şâirlerinden Sâni (ö. ?), divanındaki bir beyitte, “*sevgilinin ayak bastığı yerin toprağı için, onun köyünde gecedan tan vaktine değin uyanık kalmayacak bir gözün toprak gözüne*” diyerek sevgilinin eşiğinde uykuya dalabilecek bir gözü kınamaktadır:

Tofrak ol közge ki hâk-i makdemiñ gerdi üçün

Kiçeler küyünde tañ atkunça bîdâr olmagay (Aslan 2009: 152)

Taş başına

Bazı şâirler, “toprak başına” kargışına yapı olarak çok benzeyen “taş başına” kargışını kullanır. “Toprak” yerine “taş”ın ilenç unsuru olarak kullanıldığı bu kargış, genellikle muhababın ölmesini, öldükten sonra başına bir mezar taşı dikilmesini yahut başına taş düşmesini hedef alır. Cansız nesnelere içinse “kınama” anlamı hakimdir. Şâirlerin bu kargış vasıtasıyla genellikle taştan nesnelere ilenmesi dikkat çekicidir. Emrî (ö. 1575), sevgilinin lal taşı gibi kırmızı dudaklarına imrenen taş yüzüğe “taş başına” diye rek kargış okur:

Bu letâfetde görürken la'lüni
Öykünürmiş taş başına hâtemün
(Saraç 2002: 160)

Aynı hayâli kullanan Âşık Çelebi (ö. 1572), başta altın yüzük olmak üzere sevgilinin aşkını gönlüne naksetmeye her şeyin “taş başına” der:

Dilinde itmeye mihrün şu kim ki
mühr-i niğîn

Hemîşe başına taş olur ise hâtem-i
zer (Kılıç 2012: 69)

Tıpkı “toprak başına” gibi “taş başına” kargışı da bazen dünya malına önem verenleri, harcamayıp biriktirenleri hedef alır. XVI. yüzyıl şâirlerinden Defterdârzâde Cemâlî (ö. 1583), toprağın eninde sonunda gözü dolduracağını hatırlattıktan sonra, durum böyleyken hâlâ süslü tacıyla övünen padişahın “taş başına” der:

Âkîbet çünkim tolar toprak gözine
kaşına

Fahr iden şâhun murassa' tâc-ıla
taş başına (Kutluk 1989: 1, 262)

Türk-Hint sarayı hükümdarlarından Bâbü (ö. 1530) ise, sevgilinin ayağına baş koyup dudağına ulaşacak olan herkese hem “toprak başına” hem de “taş ağzına” diyerek kargış okur:

Koyup ayagığa baş sorsa la'lidin
her kim

Başığa tofrak u agzığa taş kirek
bolsa (Yücel 1995: 124)

Buna göre “taş başına” kargışı, “bir kimsenin bir yakınına kaybedip, başına taşlar vurmasını istemek” anlamını da karşılamaktadır. Nitekim Hüseyin-i Baykara'nın (ö. 1506),

Yaka yırtıp çâk itip köğüm ba-
sımğa taş urup

Yıglar irdim dem-be-dem yâ kim
mecâlîm bar idi (Yıldırım 2010: 194)

beyti, “başına taş vurma”nın yasâdetlerinden biri olduğunu göstermektedir.¹⁵

Seng başına

Kargışın bu şekli, “taş başına” kargışında geçen Türkçe “taş” kelimesinin yerini Farsça “seng” kelimesinin almasıyla meydana gelmiş bir yapıdır. Muîdî (ö. ?), melâmet (kınama) kavramını somutlaştırmak için “seng” kelimesini seçmiş, sevgilinin dişlerini inciye, dudaklarını yakuta benzetenlere “seng-i melâmet başına” diyerek ilenmiştir:

Dişlerün dür leblerün yâkûta
teşbîh idenün

Olsun ey kân-ı vefâ seng-i melâmet
başına (Kutluk 1989: 2, 918)

Üsküplü İshak Çelebi'nin (ö. 1538-39) Farsça bir kasidesinde geçen “Ey padişah! Felek, ne zamana dek zamane belalarıyla bu zavallının başına taş atacak/vuracak?!”¹⁶ anlamındaki beyitte ise “seng ber-ser” ifadesinden hareketle “taş başına” kargışının “feleğin başa taş atması, yani insanı belalar içinde bırakması” gibi sonuçları da hedeflediğini söylemek mümkündür.

Zevâl başına

“Zevâl başına”, özellikle güneş için kullanılan bir kargış ifadesidir. Bilindiği gibi her gün yükselişi olan

güneşin bir de batışı vardır. Bu durumdan ilham alan bazı şâirler, başta güneş olmak üzere ikbal bakımından yüksekte gördükleri her şey için “zevâl başına” demişlerdir. Emrî (ö. 1575), sevgiliyi gölge denen yüzü kara ile bir araya getiren güneşe öfkelenince, “güneşin zevâli başına” diye kargış okumaktan kendini alamaz:

Zevâli başına gelsün günün ki hem-dem ider

Nigârı sâye denilen şu yüzü kara ile (Saraç 2002: 263)

Sonuç

Hindistan’dan Balkanlar’a, oldukça geniş ve hareketli bir coğrafyada kullanılan “toprak başına”, benzer söyleyişleriyle birlikte “bela, musibet, âcizlik, ölüm, kınama, düşmanlık” gibi olumsuz kavramların gerçekleşmesini dileyen bir kargıştır. Kargışın metinlerle takip edilebilen örnekleri, Gazne ve Selçuklu dönemlerine kadar uzanır. Şiir ikliminde farklı söyleyişlere sahip olması, birtakım tarihî/coğrafi kullanımlar, vezin tasarrufları ve şahsi tercihlerle açıklanabilir. “Toprak başına” kargışının hem Türk hem de Fars edebiyatındaki varlığı, iki kültürün birbirini etkilemesinin doğal bir sonucudur. Kargışın ulaşabildiğimiz ilk örneklerinin Fars şiirinde XII. yüzyıla, Anadolu sahası şiirinde ise XIII. yüzyıla ait olması, özellikle Selçuklu döneminde var olan Farsça hâkimiyeti ve buna bağlı olarak kargışın Türkçe metinlere geç intikal etme ihtimaliyle açıklanabilir. Tespitlerimize göre “hâk ber-ser” ifadesi İran sahasında kargıştan ziyade, şikâyet ve üzüntü bildirmek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim kargışı kullanan şâirler arasında, Senâyî, Enverî, Hakanî, Emir Husrev-i Dihlevî, Hilâlî ve Bidil gibi Türk kökenli yahut Türk çevrelerinde yaşamış isimlerin olması, kargışın Türkler arasında

daha yaygın olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla kargışın Türk sözlü kültüründen Fars sözlü ve yazılı kültürüne geçmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra, kargışın Klasik Türk şiirindeki varlığı, klasik şâirlerin sözlü gelenekten nasıl ve ne ölçüde yararlandığını göstermek bakımından da dikkate değerdir. Hâsılı, Çağatay sahasındaki varlığını da göz önünde tutarsak, bugün Anadolu’nun bazı yörelerinde hâlen yaşamaya devam eden bu kargış için, geçmişten günümüze Türk milletinin ortak ifade araçlarından birisidir demek hiç de yanlış olmaz.

NOTLAR

- 1 Alkış ve kargışların biçimsel özellikleri ve bu özelliklerin sözlü kültür aktarımındaki rolü için bkz. (Terzioğlu 2007: 34-35).
- 2 Örnek vermek gerekirse XIX. yüzyıl halk şâirlerinden Aşık Ruhsatî (ö. 1911) kargışı, “*Mevlâ’m kanat vermiş uçamıyorsun / Bu nefsin elinden kaçamıyorsun / Ruhsatî dünyadan geçemiyorsun / Topraklar başına vay deli gönü*” (Kaya 1999: 231) dizeleriyle şiire taşır.
- 3 “Toprak” kelimesi, Klasik Arap edebiyatında da kargış maksadıyla kullanılır. Bu tür kullanımlara “eli taş toprak olsun” ve “Allah yüzünü/yanığını toprağa sürtsün” örneklerini vermek mümkündür (Toprak 2000: 131, 137).
- 4 “Toprak başına” kargışı, Anadolu’nun bazı yörelerinde görülen “başına toprak savurmak” âdetinden farklı bir durumu ifade eder. Yas geleneklerinden biri olan “başta toprak savurmak”, genellikle bir yakınının ölümü sebebiyle yaşlı olup üzüntü duyan ya da âcizlik göstermek isteyen kimselerde görülür (Öztelli 1959: 1860). Klasik Türk şiirinde bu ifadeyle anlamdaş “başta toprak koymak, toprak döşenmek, başına toprak saçmak” ve Fars şiirinde “hâk ber-ser şüden, hâk ber-ser kerden (toprak başına olmak)” gibi kalıp sözlere de rastlanır, ancak bunlar kargıştan daha çok “dünyadan eli etek çekmeyi (ölümü istemeyi), büyük bir üzüntü duymayı” ifade eden söz kalıplarıdır. Söz konusu yapı, tarafımızca Türk ve Fars şiirindeki örnekleri mukayese edilmek suretiyle başka bir makalede ele alınacaktır.
- 5 *Şehnâme*’de “hâk ber-ser” yapısının genellikle “yas, üzüntü, bir amaç uğruna her

- şeyi göze almak vb.” anlamları vardır. Bir örnek vermek gerekirse Firdevsî (ö. 1020), “Siyavuş’un annesinin ölümü” bahsinde geçen “Üzerindeki padişahlara yaraşan o güzel elbiselerini parçaladı, başına kara topraklar saçtı (Lugal 2009: 410)” anlamındaki beytinde, ibareyi bir yas âdeti olarak kullanır.
- 6 *Hemîşe hâk ber-fark-ı kesî bâd / Ki neşnâsed bedî-râ ez-bedâyî* (Razavi 1341: 1077).
- 7 *În hemî güfem ü hemî kerdem / Hâk ber-ser zi-günbed-i devvâr* (Razavi 1337: 193).
- 8 *Bâde der-dih çend ez-în bâd-ı gurûr / Hâk ber-ser nefş-i nâ-fercâm-râ* (Kazvîni 2006: 9).
- 9 *Hâk ber-fark-ı kesânî ki zer ü sim be-hâk / Bâz bürend ü nehordend be-simîn-zekanân* (Schidfer 1975:845).
- 10 Kemâl-i Hocendî’nin (ö. 1400) bu beytiyle Karamanlı Nizamî’nin (ö. 1469-73) “*Toprak anun başına ki zer ü simi kazanup / Koya toprakda vü harc itmeye sen sim-bere* (İpekten 1974: 222)” beyti farklı coğrafyalardaki iki şâirin etkileşimini göstermek bakımından dikkat çekicidir.
- 11 “Çün tama’ hâhed zi-men sultân-ı dîn/ Hâk ber-fark-ı kanâ’at ba’d ez-în (Nicholson 2007: 670)”.
- 12 Hemen belirtelim ki bugün Anadolu’da derin bir âcizlik ve pişmanlık, dayanılmaz bir acı duyulduğu vakit kullanılan “vay toprak başıma” ifadesi “toprak başına” karşılığıyla yakından ilgilidir. Kargışın bu şekline hem Türk hem de Fars şiirinde rastlanır. Örnek vermek gerekirse Hayalî (ö. 1557) “*Sensiz ey rûh-ı revân sûret-i bî-cânem ben / Kara toprak başıma hâk ile yekânem ben* (Tarlan 1992: 241)” beytinde “kara toprak başıma” ifadesini, âcizliğini göstermek üzere kullanmıştır. XIII. yüzyıl şâirlerinden Attâr ise, “*Sevgilinin ayağı toprağını gözüme sürme olarak istiyorum, bu hevesten vazgeçersem toprak başıma olsun*” manasına gelen, “*Attâr hâk-i râhet hâhed ki sürme sâzed / Ber-fark bâd hâkem ger in heves nedârem* (Tefaddulî 1386: 427)” beytiyle yakınmaktadır.
- 13 Âşıklığın açık ettiği düşünülen göz ve gözyaşına “toprak başına” diyerek ileniş Fars şiirinde de vardır. Örneğin Hâcû-yı Kirmanî (ö. 1352), “*Ez-çeşm şüed âb-ı rûy-ı Hâcû / Ber-bâd ki hâk ber-ser-i çeşm* (Hâcû: 671)” yani “*Hâcû’nun yüz suyu (gururu) göz yüzünden berbat oldu. Gözün toprak başına!*” beytinde kendi gözüne ilenir.
- 14 Zâtî’nin bu beyte söyleyişçe yakın olan bir başka beyti de şöyledir: “*Şu dünyâ kim ol âteş-çehreye su gibi harc olmaz / Eger kim gene-i Bâd-âverd olursa başına toprak* (Tarlan 1970: II, 165)”.
- 15 Nitekim Nevâyî (ö. 1501) bir beytinde, mezarı yokluk meyhanesi tuğlasından olan kendisi için feleğin yas tutmasını isterken feleğin,

küçük yıldız taşlarını biriktirip “o yıldızlarla başına taş vurmasını” söyler: *Ay felek encüm uşak taşın yığıp başınga ur / Çün fenâ meyhânesi hiştidin oldı türbetim* (Kut 2003: 310).

- 16 “*Pâdişâh tâ-be-key hâhed zeden in bende-râ / Ez-beliyyât-ı zamâne sevg ber-ser âsumân* (Çavuşoğlu vd. 1990: 362)”.

KAYNAKLAR

- Açar, Bedriye Gülay. *Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Türkçe Divânı ve İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Akalın, L. Sami. *Türk Dilek Sözcüklerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay.: 130, 1990.
- Akkaya, Hüseyin. *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı*. 2 cilt (c. II), ABD: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1996.
- Aslan, Üzeyir. *Ubeydullah Han (ö. 1539) Şâiri Sâni ve Türkçe Divanı*. Konya: Palet Yay., 2009.
- Ateş, İbrahim. “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 5-54.
- Aydemir, Yaşar. *Ravzî Divanı*. Ankara: Birleşik Kitabevi, 2007.
- Büyükokutan, Aslı. “Muğla Yöresinde Kargışlar”, *Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 253-269.
- Cihan, Ahmet ve Buket Batur. “Diyarbakır Bedduaları”, *Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 271-289.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. Ali Tanyeri. *Üsküblü İshak Çelebi Divânı*, İstanbul: MSÜ Yay. No. 15, 1990.
- Çıblak, Nilgün “Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”, *Türk Kültürü XL: 474 (2002)*: 605-614.
- Çiftoğlu, Arzu. “Bedduaların Anlam Açısından İncelenmesi”, *Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 7-59.
- Demirci, Ümit Özgür. “Ardahan Yöresi Bedduaları”, *Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 291-300.
- Demirkazık, Hacı İbrahim. *18. Yüzyıl Şâiri Mustafa Fennî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Derleme Sözlüğü: Türkiye’de Halk Ağzından*, 6 cilt (c. IV), 3. baskı, Ankara: TDK Yay., 2009.
- Dihhudâ, Ali Ekber. *Lügatnâme* (CD Versiyon, Rivâyet-i Sivüm), Tahran: Müessesesi-İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, 2006.
- Duvarcı, Ayşe. “Anneden Oğula Beddua: Şiirle Beddua Geleniğine Bitlis’ten Bir Örnek”,

- Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali). İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 335-343.
- Ekici, Metin. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2007.
- Eren, Metin. *Van Gölü Havzası Ölüm Geleneği ve Türk Kültür Ekolojisi İçerisindeki Yeri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010.
- Eren, Metin. "Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller", *Acta Turcica* 7, Ocak 2012: 259-271.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İÜEFY: 2244, 1980.
- Hacı-yı Kirmani. *Divân-ı Gazeliyyât-ı Hâcû-yı Kirmani*. www.ketabnak.com Erişim tarihi [30.07.2012].
- İpekten, Halûk. *Karamanlı Nizamî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.: 208, 1974.
- Karaağaç, Günay. *Lutfî Divanı*. Ankara: TDK Yay.: 687, 1997.
- Karacan, Turgut. *Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı*. Samsun: Karacan Yayını, 1998.
- Karavelioğlu, Murat A. *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*. İstanbul: Titiz Yay., 2011.
- Kaya, Doğan. *Aşık Ruhsatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.: 55, 1999.
- Kaya, Doğan. *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2001.
- Kaya, Önal. *Ali Şîr Nevâyî Fevâ'idü'l-Kıber*. Ankara: TDK Yay.: 670, 1996.
- Kazan, Şevkiye. "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar". *Turkish Studies* 4/2, (Kış 2009): 777-821.
- Kazvinî, Muhammed. *Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. 14. basım, Tahran: Peyâm-ı Hak, 2006.
- Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213614/h/asikcelebidivanifilizkiligic.pdf> Erişim tarihi: [27.06.2012].
- Köksal, Mehmet Fatih. *Edirneli Nazmî: Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292688/h/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.pdf>, Erişim tarihi: [13.09.2013].
- Kut, Günay. *Ali Şîr Nevâyî Garâ'ibü's-Sigar*. Ankara: TDK Yay.: 818, 2003.
- Kutluk, İbrahim. *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şuarâ*, 2 cilt, Ankara: TTK Yay., 1989.
- Lugal, Necati. *Firdevsî Şahnâme*. İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2009.
- Morkoç, Yasemin Ertek. *Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmi'ü'n-Nezâ'iri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2003.
- Nicholson, Reynold A., *Mesnevî-i Ma'nevî*. Tahran: İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, 2007.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX cilt (c. II), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
- Özmen, Mehmet. *Ahmed-i Dâ'î Divanı*. II cilt (c. I), Ankara: TDK Yay. 775/1-2, 2001.
- Öztelli, Cahit. "Başa Toprak Savurmak ve Yas-Ölü Gelenekleri". *Türk Folklor Araştırmaları* 5/116, Mart 1959: 1860-1863.
- Pala, İskender. *Şâir Nâbî Hayriyye*. İstanbul: Bedir Yay., 1989.
- Pervane Beg. *Mecmû'a-i Nezâ'ir*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat 406, 627 vr.
- Razavi, Muhammed Taki. *Divân-ı Enverî*. Tahran: Büngâh-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1337.
- Razavi, Muhammed Taki. *Divân-ı Hakîm Senâyi-i Gaznevî*. Tahran: Kitabhane-i İbn Sina, 1341.
- Saraç, M. Ali Yekta. *Emri Divanı*. İstanbul: Eren Yay., 2002.
- Schidfer, K.. *Divân-ı Kemâl-i Hocendî*. Moskova: Doğu Dilleri ve Edebiyatları Enstitüsü Yay., 1975.
- Steingass, Frank, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Yeni baskı, Beyrut: Librairie du Liban, 1998.
- Tarlan, Ali Nihad. *Zatî Divanı (Gazeller Kısmı)*. c. II, İstanbul: İÜEFY No. 1216, 1970.
- Tarlan, Ali Nihad. *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay., 1992.
- TDK *Büyük Türkçe Sözlük*. www.tdk.gov.tr, Erişim tarihi: [20.06.2012].
- Tefaddulî, Muhammed Taki. *Divân-ı Attâr*. 12. baskı, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî vü Ferhengî, 1386.
- Terzioğlu, Öykü. "Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerel Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri". *Millî Folklor* 75, 2007: 34-37.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Şeyhî ve Husrev ü Şîrinî*. İstanbul: İÜEFY: 2670, 1980.
- Toprak, M. Faruk. "Klasik Arapça'da Kullanılan Belli Başlı Dua, Beddua ve Temenniler". *EKEV Akademi Dergisi* 2/2, Mayıs 2000: 123-152.
- Üçer, Müjgân. "Sivas Yöresinde Beddualar". *Lanet Kitabı* (edt. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, 301-309.
- Vullers, Ioannes Augustus. *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*. 3 cilt (c. I), Graz: Akademische Druck-U. Verlagsanstalt, 1962.
- Yıldırım, Talip. *Hüseynî Baykara Divanı*. İstanbul: Hat Yay., 2010.
- Yılmaz, Ozan. *Südi-i Bosnevî Gülîstân Şerhi*. İstanbul: Çamlıca Yay., 2012.
- Yücel, Bilal. *Bâbü'r Divânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.: 81, 1995.